

Rotşildler ve Bakü Petrolü

Telman Nusretoğlu*

ORCID: 0000-0003-0533-2429

Öz

XIX. asrın ikinci yarısında Bakü’de mekaniki kazma üsülüyle petrol çıkarılmaya başlanınca Bakü dünyanın ekonomik cazibe merkezi haline gelmiştir. Önce Rus tüccarlar Kokorev-Gubonin kardeşlerine ait Surahanı’da ilk özel rafineri fabrika açılmış, ardından bölgeye yabancı kapitalin akını başlamıştır. Bunların içinde en büyük yatırımcılar olarak da Pirallahı’da parafin fabrika açan Vitte, Nobel Kardeşleri ve Paris Finans Evinin sahibi Rotşildlerin ismi ön plana çıkmaktadır. *Batum Petrol Sanayisi ve Ticaret Cemiyeti*’ni (BNİTO) satın alarak 16 Mayıs 1883 tarihinde *Hazar-Karadeniz Petrol ve Ticaret Cemiyeti*’ne dönüştüren Rotşildler petrol sanayisinde finansal desteğe ihtiyacı olan yüzden fazla şirkete kredi sağlayarak kendilerine bağımlı hale getirmiş, kısa sürede Bakü petrolünün Avrupa ülkelerine esas ihracatçısı konumuna yükselmiştir. 1877-78 Rus-Osmanlı savaşı sonrası imzalanan Berlin anlaşmasıyla serbest ticaret limanı olması kaydıyla Batum’un Rusya’ya bırakılmasıyla birlikte Rotşildler büyük yatırımlarla hızlı bir şekilde Batum’u petrol depolama merkezi haline getirmiş, buradan gemilerle dünyanın muhtelif ülkelerine petrol ve mamüllerini ihrac etmiştir. Yine Bakü-Batum demiryolunu da *Hazar-Karadeniz Petrol ve Ticaret Cemiyeti*” inşa etmiştir. Makalede sözkonusu ticaret şirketinin Bakü petrolü üzerinde belirleyici etkiye sahip olma süreci, Güney Kafkasya’daki faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rotşildler, Bakü petrolü, Azerbaycan, Bakü-Batum demiryolu, Rotşild

Gönderme Tarihi: 27/05/2021

Kabul Tarihi: 29/07/2021

* Doç. Dr. Hazar Üniversitesi Neftçiler yerleşkesi, Bakü-Azerbaycan, t.nusretoğlu@mail.ru

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

NUSRETOĞLU, T., “Rotşildler ve Bakü Petrolü”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 8, S. 3, 2021, s.1018-1033.

The Rodscihlds and Baku Ail

Telman Nusretoğlu*

ORCID: 0000-0003-0533-2429

Abstract

In the second half of the 19th century, when oil began to be extracted by mechanical digging ,Baku became the center of economic attraction of the world. The first private refinery factory was opened in Surakhani by the Russian merchants Kokorev-Gubonin brothers, and then foreign capital began to flow the region. Among these, several names such as Vitte who opened paraffin factory in Pirallahi region, Nobel brothers and Rothschild, the owner of the *Paris Financial House* stand out as big investors.The Rothschilds who founded *Caspian-Black Sea Oil and Trade Society* on May 16, 1883 by purchasing the "*Batumi Petroleum Industry and Trade Association*" (BNITO) provided loans to more than hundred companies that needed financial support in petroleum industry and made them be dependent on them and became the main exporter of Baku oil to European countries.With the Berlin Agreement signed after the 1877-78 Russian-Ottoman war, Batumi was left to Russia with condition of becoming a free trade port. The Rothschilds quickly transformed Batumi into an oil storage center with great investments, and exported oil and products from here to various countries of the world by ships. Again, the Baku-Batumi railway was built by *Caspian-Black Sea Oil and Trade Association*. In the article, the process of mentioned trading company's decisive influence on Baku oil, its activities in the South Caucasus are discussed.

Keywords: The Rothschilds and Baku oil, Azerbaijan, Baku-Batumi railway, Rothschild

Received Date: 27/05/2021

Accepted Date: 29/07/2021

* Associate professor, Khazar University Neftchiler campus, Baku-Azerbaijan, t.nusretoglu@mail.ru

You can refer to this article as follows:

NUSRETOĞLU, T., ‘‘Rotşildler ve Bakü Petrolü’’, *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 8, Issue 3, 2021, p.1018-1033.

Родсильды и Баку Айл

Тельман Нусретоглу*

ORCID: 0000-0003-0533-2429

Резюме

Во второй половине XIX века, когда в Баку начали добывать нефть механическим способом, Баку стал центром экономической привлекательности мира. Сначала в Сураханах был открыт первый частный нефтеперерабатывающий завод принадлежащим русским торговцам-братьям Кокорев-Губониным, а затем в регион начался приток иностранного капитала. Среди них крупнейшими инвесторами выделяются Витте, братья Нобель и Ротшильд, владелец Парижского финансового дома. Приобретя Батумскую ассоциацию нефтяной промышленности и торговли (BNITO), Ротшильд превратил ее в *Каспийско-Черноморское нефтяное предприятие Торговое общество* 16 мая 1883 года оказало финансовую поддержку нефтяной промышленности. Предоставляя ссуды более чем сотне нуждающихся компаний, оно поставило их в зависимость от них и за короткое время стало основным экспортером бакинской нефти в страны Европы. С Берлинским соглашением, подписанным после русско-османской войны 1877-78 годов, Батуми был оставлен России при условии, что он станет портом свободной торговли, Ротшильд быстро превратил Батуми в центр хранения нефти с большими инвестициями и экспортировал нефть и товары оттуда в разные страны мира. И снова *Каспийско-Черноморское нефтегазовое и торговое объединение* построило железную дорогу Баку-Батуми. В статье рассматриваются процесс решающего влияния указанной торговой компании на бакинскую нефть, ее деятельность на Южном Кавказе.

Ключевые слова: Ротшильд, Бакинская нефть, Азербайджан, железная дорога Баку-Батуми

Получено: 27/05/2021

Принято: 29/07/2021

* Доцент, Кампус Хазарского университета Нефтчилар, Баку- Азербайджан, t.nusretoglu@mail.ru

Ссылка на статью:

NUSRETOĞLU, T., "Rotşıldler ve Bakü Petrolü", *академическая история и мысль*, Т.8, NO.3, 2021, С.1018-1033.

Giriş

Şirvanşahlar devleti (861- 1538) tarihinde mühim bir yere sahip olan Bakü,Hazar denizinin kıyısında yerleşen jeostratejik öneme sahip bir liman şehri olması sebebiyle daima dikkatleri kendine çekse de daha çok doğal zenginlikleri, muazzam petrol ve gaz rezervleriyle ünlenmiştir. Azerbaycan tarihinin hanlıklar döneminde Bakü Maştaga ve Binegedi'den oluşan iki naiblik ve şehir yönetiminden teşekkül etmiştir.1796 rakamlarına göre Hanlık bünyesinde 34 köy ve 8350 kişilik nüfus barınmaktaydı.¹ Askeri-siyasi açıdan zayıf imkanlara sahip olması bu hanlığı diğer Türk hanlıkları olan Şemahı, Guba ve Derbend'in hedefi haline getirmiş, Feteli Han döneminde Guba Hanlığı'na birleştirilmiştir. Onun ölümünden sonra Bakü Hanlığı tekrar bağımsızlığını elde etmiş, XIX asrın evvellerinde bu sefer Çarlık Rusya'sının bölgenin doğal zenginliklerine sahip olmak, Hazar havzasını hakimiyeti altına almak siyasetinin hedefi haline gelerek Car-Balaken, Gence, Karabağ ve Şeki'nin ardından 1806 yılında işgal edilmiştir. Rus işgal kuvvetleri komutanı Sisyanov, Bakü kalesi yakınlığında Hüseyinkulu Hanın yakın akrabası İbrahim Bey tarafından öldürülse de Çarlık işgalini önlemek mümkün olmamıştır.²1813 Gülistan, 1828 Türkmənçay antlaşmalarıyla Azerbaycan Güney ve Kuzey olmak üzere iki yere parçalanmış, Bakü Hanlığı da dahil olmakla Kuzey Azerbaycan'da Rusya müstemlekeçiliyi dönemi başlamıştır.

Apşeron yarımadasında petrolün çıkarılması, orada yaşayan insanların toprağın yüzeyinde göl haline gelen petrolü alarak yakıt gibi kullandığı hakta Ortaçağ kaynakları çok sayıda bilgi aktarmaktadır. Arap seyyah ve coğrafyacı Mesudi, ünlü seyyah Marko Polo kayıtlarında petrol almak amacıyla bazı tüccarların Bakü'ye sefer ettikleri yönünde bilgi verir.³ Rum ateşinin icad edilmesiyle birlikte silah işinde de petrolün kullanıldığı bilinmektedir. İnsanlık tarihinde ilkel üsullerle açılan ilk kuyulardan biri Bakü'nün Balahanı bölgesinde açılmış, Bakü ortaçağlarda petrol ve tuz ticaretinin merkezi olarak ün kazanmıştır. Petro Rusya'nın sıcak denizlere inme

¹Azerbaycan Tarihi - En Gedim zamanlardan XX esredeK, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı, 1994, s.544.

²Telman Nusretoğlu, Rusya'nın Azerbaycan'da Hakimiyet Kurma Mücadelesi, Adım Yayınları İstanbul 2012.s.25

³D.V.Novitskiy, S.V.Kuzmin, V.V.İvanov, *İstoriya Stanovleniyai Etapı Razvitiya Petroloqazoviy Otrastli,*

“ Kvadrat Studio” , Tümen 2017, s.7.

stratejisinin en önemli istikametlerinden biri olarak Hazar yürüyüşüne çıkmadan önce subaylardan ibaret bir araştırma grubu oluşturarak bölgeye göndermiş, bu heyetde yer alan F.İ. Soymonov hazırladığı raporunda özellikle Hazar kıyılarının barındırdığı petrol rezervleri üzerinde ayrıntılarıyla durmuştur.⁴

Azerbaycan'da Rusya hakimiyetinin kurulmasıyla bütün petrol kuyuları da Hazine mülkiyetine geçmiş, bu kuyular iltizam sistemiyle dört senede bir yapılan ihalelerle belirli ödenek karşılığında ayrı ayrı şahısların istifadesine verilmiştir.⁵ Rus kaynaklarına göre şehirdeki petrol kuyularının hepsi ikisi dışında Hüseyinkulu Hanındı, bunlar devletin mülkiyetine geçse de 1820 yılına kadar aktif bir şekilde kullanılmamıştır.⁶ Hazar denizi kıyısındaki Bibiheybet'te bulunan diğer iki kuyu da Selimhanov'a mahsustu, fakat bunlara Çarlık tarafından el konulmamış, işletilmesine müsaade edilmiştir.⁷ Kafkasya Valiliği'nin merkezi konumundaki Tiflis'te kurulan devlet komisyonu petrol kuyularıyla birlikte tuz yataklarının da işletim haklarını 4 yıllık süreyle şahıslara satmış, ilk dönem bu ihaleden devlet hazinesi 131.000 ruble gelir elde etmiştir.⁸ İltizam sistemi Rusya'nın bölgede uyguladığı müstemlekeçilik siyasetini de beslemekte, petrol kuyularının işletim hakkı ya Ruslara ya da Ermeni kökenli Tarumov, Ter-Gukasov, Mirzoyev gibi şahıslara verilmekteydi.⁹ İltizam sistemiyle Çarlık idaresi neftten hedeflediği gelirleri elde edemiyor, gerekli sermaye yatırımları yapılamıyor, petrol çıkarma sanayisinde teknolojik yenilenme sağlanamıyordu. Ekonominin bozulması, fakirleşen halkın artan hoşnutsuzluğu yenilik arayışlarını hızlandırmış, Rusya 60-lı yıllarda tahkimçilik yasasının lağvedilmesiyle ilgili karar almış, D. İ. Mendeleev'in önerisi ve Maliye Bakanlığının bünyesinde oluşturulan özel komisyonun hazırladığı rapor doğrultusunda petrol sanayisindeki olumsuz durumun nedeni olarak iltizam sistemi gösterilerek sanayisinin petrol ve petrokimya ürünlerine artan ihtiyacını karşılamak, özel mülkiyet yatırımlarını teşvik amacıyla 1 Şubat 1872 tarihinde iltizam sistemi kaldırılmıştır.¹⁰ Bu tarihi Bakü petrol sanayisi tarihinde yeni bir dönemin de başlangıcı olarak göre biliriz. Çıkarılan yeni petrol yasasına göre artık ayrı-ayrı şahısların, şirketlerin, cemiyetlerin mülkiyetinde olan topraklarda petrol arama yetkisi yine o hukuki

⁴F.İ. Soymonov, *Opisaniye Kaspiyskago Morya i Çinennih Na Onom Rossiyskih Zavoeovaniy*, Yako Çast İstori Gosudarya İmperatora Petra Velikago, İmperatorskiy Akademi Nauk, S.Peterburg 1763.

⁵Viktor Ragozin, *Neft i Neftyanaya Promışlennost*, tip. t-va "Obşestvannaya polza", S.Peterburg 1884, s.227-228.

⁶V. Ragozin, *a.g.e*, s.227.

⁷V. Ragozin, *a.g.e*, s. 227.

⁸V. Ragozin, *a.g.e*,s.228.

⁹Erestun Mehdiyev, *Azerbaycan Petrol Senayesi XIX Yüzinin Son Rübünde*, Altay Neşriyyatı, Bakı 2000, s.17.

¹⁰*Azerbaydjanskiy Petrol v Politike Mira*, İzdatelstva Azerbaydjan, Bakı 1997, s.24.

şahısların kendilerine veriliyor, diğer şahıslar ise toprak sahipleriyle mükavele imzalayarak kuyu açma, petrol arama faaliyetlerine başlama biliyordu. Bu yasayla devlet mülkiyyetinde olan arazilerde petrol arama ve çıkarma imkanı ise hem Rusya hem de yabancı ülke vatandaşlarına tanınıyordu.¹¹Yeni dönemde de Çarlık Rusya'sının geleneksel siyaseti doğrultusunda ihaleye çıkarılan devlet toprakları esasen Rus ve Ermeni tüccarlara verilmiştir. İlk ihalenin sonuçlarına göre Müslüman Türk tüccarlardan yalnız H. Z. Tağıyev ve A. Selimhanov devletten petrol arazisi icaresi hakkı alabilmiştir.¹² 17 Şubat 1872 tarihinde çıkarılan bir yasayla petrol sanayisinde faaliyet gösteren özel müesseselerin işine nezaret Maliye Bakanlığı'na verilmiş, Kafkasya'da da bakanlık adına bu yetkileri Kafkasya Genel Valiliği kullanmıştır. Kapsamlı bir şekilde düzenlenen bu yasayla işletme prosedürleri, yetki ve yükümlülükler belirlenmiştir.¹³

Bu dönem hizmetlerinden dolayı askeri ve sivil bürokrasinin tepe noktasında bulunan bazı şahıslara da Çar hediyesi olarak Bakü'nün petrol arazileri verilmiştir. Bu şahıslar arasında Kafkasya Genel Valisi A. İ. Baryatinski, Bakü gubernatörleri D. S. Staroselski, V.M. Rozen, D.A. Çavçavadze gibi şahıslar da vardır ki, çoğu bu toprakların işletim haklarını daha sonra Nobel kardeşleri ve Rotşildler başta olmakla büyük sermaye sahiplerine devretmiştir.¹⁴ 1873 senesinde ilk kez Bakü petrol madenlerinde buhar üsülü müherrik uygulanmasına başlanması petrol sanayisinde teknik devrim etkisi yapmış, üretimden taşımacılığa daha büyük yatırım ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Petrolün çıkarılmasıyla ilgili teknik alanda meydana gelen gelişmeler Bakü'nü dünya petrol sanayisinin başkenti haline getirmiş, buradan başlayan petrol sanayisi hamleleri Amerika, Avrupa ve Rusya arasındaki ticaret dengelerini bile etkilemiştir. Rusya imparatorluğunun Bakü Hanlığı'nın işgalini takip eden ilk yıllarda sadece Selimhanov'lara ait kuyulardan eski üsulle petrol çıkarılırken, Amerika'dan on üç yıl önce Bakü'nün Bibiheybet bölgesinde mekanik kazma üsülüyle petrol çıkarılmaya başlanınca Bakü dünyanın ekonomik cazibe merkezi haline gelmiştir. Rusya buraya yabancı sermayeyi celbetmek için 1 Mayıs 1880 tarihinde aldığı daha bir kararla yabancıların Bakü'de serbest şekilde petrol çıkarılması ve ticaretiyle uğraşmasının önündeki bütün engelleri kaldırmıştır.¹⁵ Bu karardan sonra İsveçli kapitalist Lüdvig Nobel Petersburg'lu sanayici, Nobellerin silah üretimi üzere ortağı P.A. Bilderling'le birlikte Branobel ticarethanesini kurarak Bakü'de petrol işine girmiş, ardından da

¹¹Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskiy İmperiyi, t.47, Ot.1, Dok.50495.

¹²E. Mehdiyev, a.g.e, s.20.

¹³V.Ragozin, a.g.e, s.256.

¹⁴E. Mehdiyev, a.g.e, s.24.

¹⁵A. Hüseynova, N. Abbasova, A. Melikova, *Nobel ve Bakı Petrolü*, Bakı 2009, s.41.

Fransa Finans Evinin sahibi Yahudi asıllı bankir Rotşild kardeşleri büyük yatırımlarla Bakü'de işe başlamıştır.¹⁶

Hazarla Karadeniz arasında Tekelleşen Rotşildler

XIX.asrın ikinci yarısı Bakü petrolünün dünya ekonomisi üzerinde artan etkisi Nobel kardeşleri, Rokfellerler ve Rotşildler gibi büyük sermaye sahiplerinin Rusya ekonomisine olan ilgisinin de artmasına neden oldu. İsveçin soylu ailelerinden olan Nobel kardeşleri Finlandiya'ya yerleştikten sonra Çarlık yönetimiyle ilişkilerini geliştirmiş, Alfred, Lüdvig ve Robert kardeşler 1842 yılında Rus diplomatların daveti üzerine S. Petersburg'a yerleşerek burada mekanik üretim tesisi kurmuş, daha sonra denizaltı mayın projesi hazırlayarak I. Nikolay'a sunmuştur.¹⁷ Bu tarihten sonra Nobel kardeşlerini Rusya'nın en büyük silah üreticilerinden, ülkeyi buharlı arabalarla temin eden büyük tüccarlardan biri olarak görüyoruz. Özellikle 80-li yılların başında Nobel kardeşlerinin *BraNobel* şirketini kurarak Çarlık yönetiminden Azerbyacan'da petrol çıkarma izni alması, ardınca demiryolu vasıtasıyla petrol taşıyan vagonlar üretmesi, Amerika'dan borular ve petrol sanayisinde kullanılan bazı başka teknik ekipmanlar getirterek Bakü petrol sanayisindeki yatırımlarını genişletmesi petrol çıkarmadaki maliyyetin azalmasına, fiyatların düşmesine ve yabancı sermayenin Bakü petrol sanayisine olan ilgisinin de artmasına neden oldu.

XIX. asrın ikinci yarısında üretim imkanları artan Bakü petrolünün önündeki en büyük engel petrolün Rusya, Asya ve Avrupa pazarlarına ulaştırılması meselesiydi. 1846 yılında devlet tarafından Hazar Gemicilik müessesesinin kurulmasıyla birlikte Bakü petrolünün Hazar-Volga yoluyla Rusya guberniyalarına taşınması imkanı meydana gelse de taşıma maliyetinin yüksek olması, yeteri kadar taşıma araçlarının bulunmayışı bu esas yol üzerinden Bakü petrolünün taşınmasının kapasitesini de etkilemiştir.İdil'inkış aylarında buz tutmasından dolayı 6-7 ay petrolün nakli tamamen imkansız hale geliyordu.¹⁸Bu hatt üzerinden ufak çaplı taşımacılık işiyle uğraşan *Kafkas*, *Bakü Neft Cemiyeti*, *Merkuri* gibi şirketler vardı. BraNobel zor ve maliyetli bir yolizleyerek Bakü petrolünü Hazar üzerinden İdil'eoradan da demiryoluyla Avrupa ve Rusya şehirlerine gönderiyordu. Souk ve rüzgarlı havadan dolayı Hazar deniz taşımacılığında sık sık sorunlar yaşanması fiyatların da yükselmesine neden oluyordu. Rotşildlerin Avrupa'da petrol rafineri tesisleri vardı fakat Bakü petrolünü oraya ulaştırmak mümkün deyildi.Bu stratejik

¹⁶A. Hüseyinovavediğ. *a.g.e*, s. 41.

¹⁷A.Hüseynova ve diğ., *a.g.e*, s.54.

¹⁸Namiq Kerimov, *Bakı Petrolunun Hezer-Volga Su Yolu İle Negli*, Tarih ve onun problemleri(BDU), N 3, Bakı 2009, s.55.

nakliyyat alanına hakim olmak aynı zamanda petrol fiyatları üzerinde de etki üretmek anlamına geliyordu. Çarlık hükümetinin direkt himaye ve koruması altında 1880-li yıllardan başlayarak Rotşiltler ve Nobel kardeşlerinin başını çektiği Batı sermayesinin Rusya'daki stratejik projeler, finans sektörü ve petrol sanayisinde söz sahibi olmaya başladığını görüyoruz.

1877-78 Rus Osmanlı savaşından sonra gerçekleşen Berlin konferansında serbest ticaret limanı olması şartıyla Batum Rusya hakimiyetine bırakılınca hızlı bir şekilde Bakü'nü Karadeniz limanı Batum'la birleştirecek demiryolunun inşası gündeme gelmiş, Paris Finans Evinin sahibi Rotşildler Bakü-Batum demiryolunun inşası için Rusya devletine yüklü miktarda kredi ayırmıştır.¹⁹ İnşaatına başlanan Bakü -Batum demiryolunun Tiflis'e kadar olan kısmı 1883 yılında tamamlanınca bu inşaatda görevli olan mühendis S. Palaşkovski diğer mühendis ortağı A. Bungeyle birlikte *Batum Neft ve Ticaret Cemiyetini* kurup Apşeron'da petrol sahası satın alarak kazma ve arama faaliyetlerine başlamış, fakat başarısızlığa uğrayarak iflasın eşiğine gelmiştir. Bakü neftini Batuma taşıyacak olan *Batum Neft ve Ticaret Cemiyeti*(BNİTO) yaşadığı finansal kriz karşısında şirketin hisselerini satmak zorunda kalmış, baron Feleyzen onlardan, Alfons Rotşildde Feleyzenden BNİTO-nu satın alarak Güney Kafkasya'da büyük çaplı ekonomik operasyonlarına başlamıştır. 16 Mayıs 1883 tarihinde Rotşildler bu şirketin yerine Bakü'de *Hazar-Karadeniz Neft ve Ticaret Cemiyetini* kurarak bölgedeki bütün faaliyetlerini bu şirket üzerinden gerçekleştirmiştir.²⁰ Şirketin yönetimine A. Rotşildin damadı Şarlottı Beatris, baron Moris Efrussi, Rotşildlerin Paris ofisinin baş mühendisi Jül Aron getirilmiştir.

Osmanlı da dahil bazı devletlerin de borç aldığı, Avrupa'nın sayılı zenginlerinden, Yahudi asıllı Rotşildlerin Bakü petrol sanayisine yatırım yapmasıyla Azerbaycan petrolü uğrunda mücadelenin yeni bir aşaması başlamış, tekelleşme süreci hızlanınca hassas konuma sahip Kafkasya'nın Batı sermayesi tarafından tamamen ele geçirilmesi ihtimaline karşı ne gibi önlemlerin alınabileceği Rusya'da üst düzey devlet adamları arasında müzakire edilmeye başlanmış, hatta bu yönde yasa taslağı hazırlanmıştır. Lakin bakanlar ve üst düzey yetkililer arasında alehde olanlarla birlikte Batı sermayesi olmadan geçinilemeyeceğini ve yabancılara petrol sahaları satışına kısıtlama getirilmesinin ekonomik sıkıntıları daha da artıracığını ifade edenler de vardı. Maliye bakanı İ. A. Vişnegradski ülke ekonomisinin büyük kapitale ihtiyaç

¹⁹<https://nangs.org/news/business/petroledobycha-v-rossii-na-rubezhe-xix-xx-vekov-rotshilydy-protiv-rokfellerov/> (05. 25. 2021).

²⁰ Lev Polonskiy, *Bankirskiy Dom Br. Rotşild v Baku*, Elm, Baku 1998, s. 20.

duyduğunu gerekçe göstererek Toprak ve Emlak Bakanlığının hazırladığı taslağa karşı çıkmıştır.²¹ Kafkasya Genel Valisi M. Golitsin, Bakan S. Vitte de Kafkasya'nın ciddi finans sıkıntısı yaşadığını, büyük sermayeye ihtiyaç duyduğunu belirterek Rotşildlerin timsalinde Batı sermayesini savunmaktaydı. Tiflis'te yayınlanan, Bakü'deki fabrika ve üretim tesisleri hakkında bilgi veren, ekonomik hayatı tasvir eden bir yayında ciddi mali sıkıntısı yaşayan Bakü'nün petrol sanayisi müesseselerinde büyük sermayeye yön veren Rotşildlerin gelişiminin sabırsızlıkla beklendiği, sağlanacak kredilerle ekonominin canlanacağına olan ümidelir ifade edilmiştir. Nitekim Rotşildler kısa sürede yüzün üzerinde ticarethaneye kredi sağlayarak petrol alımı konusunda onlarla kendi çıkarlarına en uygun şartlarda mükaveleler imzalamış, petrol fiyatını belirler hale gelmiştir.²² Rotşildlerin Rusya ve Kafkasya ekonomisi üzerinde artan etkisi Rus sermayesini, yerel tüccarları rencide etmiş, yabancı sermayenin onlara hareket alanı bırakmadığı yönündeki şikayetler giderek artmıştır. Bazı Rus milliyetçisi çevreler de milli duyguları gabartarak Rotşild ve Nobellere Yahudi karşıtlığı üzerinden yüklenmekteydi.²³ Müfettiş M. Lazarev hükumete ünvanladığı raporunda Rotşildlerin gerçekleştirdikleri çeşitli spekülasyon, fiyat oynamaları, kredi sağlama, vagonlarını kullandırma yoluyla hemen hemen bütün petrol üreticilerini, fabrikaları kendisine bağımlı hale getirdiyini yazıyordu.²⁴ Rotşildler kredi-finans operasyonlarından Bakü'nün petrolle zengin Balahanı, Sabuncu, Ramana, Bibiheybet, Binegedi, Surahanı bölgelerinde büyük araziler alarak Amerika'dan ithal ettikleri yeni teknik ekipmanlarla petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine kadar petrol üretim ve satışının bütün safhalarında ağırlıklarını hissettirdiler.²⁵ Rotşildler şirketinin yönetim kurulu üyesi Arnold Feyglin de Bakü Petrol Fabrikaları Birliğinin başkanı seçilmesi ailenin yükselen petrol sanayisindeki rolünü göstermek açısından önemlidir.²⁶ Hazar-Karadeniz Cemiyetinin Bibiheybet'te inşa ettiği doğal gaz fabrikası, elektrik istasyonu, mekanik üretim ve tamir tesislerinde de yüzlerce işçi çalışmaktaydı.

Rotşildler Bakü petrol üreticilerinin en büyük sorunu olan petrol vagonlarının yetmezliği sorununu da kendi sermayeleri, Rusya makamları nezdindeki girişimleriyle çöze bilmiştir. Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde kurulan komisyon Güney Kafkasya demiryolunun petrol

²¹E. Mehdiyev, *a.g.e.*, s.50.

²²L. Polonskiy, *a.g.e.*, s.11-12.

²³*Monopolistiçeskiy kapital v petrolyannoy promışlennosti Rossii*, 1883-1914, Dokumenti i materyalı, izdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1961,s.218-227.

²⁴İ. Polonskiy, *a.g.e.*, s.19.

²⁵*Komerçeskaya Ensiklopediya*, M-Rotşilda, t.1, S. Petersburg 1905.

²⁶L. Polonskiy, *a.g.e.*, s.16.

taşımacılığında kullanılacak ek 750 vagona ihtiyaç duyduğunu belirterek temini yönünde karar alsa da devlet hazinesinde para bulunmadığı gerekçe gösterilerek sorun halledilmemiştir. Bu durumda Rotşildler hükümetten özel sektör adına kendi paralarıyla sistern-vagonlar alarak demiryolunda kullanmak yetkisi almış, böylece kısa müddet içinde Güney Kafkasya demiryolunda kullanılan vagon sayısı 3500-e yükselmiştir.²⁷ Rusya Maliye Bakanlığının 21 Eylül 1889 tarihli raporuna göre petrol nakliyatı sahasındaki kayıtsız şartsız üstünlüğü, sağladığı kredi imkanlarıyla 50-den fazla petrol şirketiyle ham petrolün alımıyla ilgili mukavelelerinin bulunması lerin petrol ihracatı konusunda tekel olmasına yol açmıştır.²⁸ Mukavelelere göre bu petrol şirketleri nefti lerden başkasına satamazdı. Bakü birjasında fiyatlar yükselse de onlar mukavele esasında belirlenen düşük fiyatlarla mallarını satmak zorundaydı.²⁹ Rusya'nın Kafkasya'daki yetkilileri durumun analizini yaptığı raporlarında bu tekelleşmeni ortadan kaldırmanın yegane yolunun ler değil devlet tarafından petrol firmalarına kredilerin sağlanmasında, demiryolu taşımacılığının yalnız devletin kontrolüne alınmasında gördüklerini belirtmiştir. Fakat Çarlık yönetimini lere muhtaç hale getiren en büyük sebep de mali sıkıntılar, parasızlıktı. Rotşildler Batum limanına da büyük yatırımlar yapmış, petrol depolama tesisleri kurmuş, çok sayıda tanker almıştır. Hazar-Karadeniz şirketi Rusya'nın iç piyasalarıyla birlikte İngiltere, Almanya, Osmanlı, Fransa, Belçika, İtalya, Yunanistan, Japonya gibi ülkeleri de petrolle temin etmekteydi.³⁰ Devletteki bazı çevrelerin de heveslendirmesiyle Rotşildler ve Nobel Kardeşlerinin inhisarçılığını engellemek, dünya petrol piyasalarında söz sahibi olmak adına bazı petrol şirketleri birleşerek *Bakü Standartı*, *Yedi Şirket İttifakı* gibi konsorsyumlar oluştursalar da yine ler Bakü petrol sanayisi ve ihracatındaki belirleyici konumlarını sürdürmeye devam etmiştir. Hazar- Karadeniz şirketi ve onun yan kuruluşu olan *Mazut* 'un Rusya'nın Astarhan, Samara, Nijni Novgorod gibi şehirlerinde, Belarus'da, Polonya'da da temsilcilikleri, depoları, çeşitli yatırımları bulunmaktaydı. 1882 yılından itibaren Rusya gemilerinde de petrol kullanılmaya başlanması petrol talebinin artmasına neden olmuştur.

Bakü'nün merkezi caddelerinden birinde Polonya'lı mimar Kazimir Skureviçin projesiyle Hazar-Karadeniz şirketi için büyük bir merkezi ofis binası inşa edilmiştir. Şirketin üst düzey çalışanları, mühendisleri arasında Yahudilerin ağırlıkta olduğu anlaşılıyor. Ayrıca Bakü'de

²⁷L. Polonskiy, *a.g.e.*, s.18.

²⁸E.Mehdiyev, *a.g.e.*, s.62.

²⁹E.Mehdiyev, *a.g.e.*, s.62.

³⁰L. Polonskiy, *a.g.e.*, s.18.

faaliyet gösteren Yahudilerin sahibi olduğu onlarca orta ölçekli şirket de lerin kanatları altında, onların kredi destekleri, hizmet ve mal alımında öncelik tanınmalarıyla gelişerek büyümüşür. Bunlar arasında *İ.G.Galperin ve Şirketi, DuellN.G, Dembot br, Polyak G, Ai semya, Şumaherve.s* vardır.³¹

Bakü-Batum Boru Hattının İnşası

Rotşitlerin Güney Kafkasya'nın siyasi ve ekonomik tarihine damga vuran en önemli icraatlarından biri de Çarlık yönetimiyle antlaşma imzalayarak, Azerbaycan'ın ünlü hayırsever iş adamı H. Z. Tağıyevin de yapılmasını arzu ettiği Bakü-Batum petrol boru hattının inşaatına kredi ayırması, bu projeyi desteklemesi olmuştur. Boru hattı Bakü neftine Avrupa pazarları uğrunda mücadelede Amerika karşısında ciddi avantaj sağlamıştır. Meselenin arka planında Rokfellerle Rotşitlerin rekabeti, dünya petrol piyasasına hakim olmak gibi bir boyut da bulunmaktadır. Rusya arşiv belgelerinden özellikle Almanya başta olmakla Avrupa petrol piyasaları uğrunda Bakü ve Amerika nefti, lerle Rokfellerler arasında çetin bir mücadelenin devam ettiyi, *Standart oyl*'in aynı zamanda İngiliz neft şirketleri üzerinden Bakü petrol sanayisindeki *Şibayev, Adaşev, Tağıyev* gibi firmaları satın alarak etki üretmeye çalıştığı anlaşılıyor.³² Rokfellerlerin *Standart oyl* şirketini dünya ölçeyinde kendisine en büyük rakip olarak gören ler Pensilvaniya, Kaliforniya ve Tehas bölgelerindeki petrol tesislerini ziyaret ederek Amerikan petrol sanayisi ve taşımacılığında gelişmeleri yerinde inceleyip raporlar hazırlayan Gluşambarov, Konşin gibi mühendislerin öneri ve tesbitlerinden yararlanıyor, teknik geliştirme bürosu oluşturarak elde edilen en son teknolojileri sahada uygulayarak petrol piyasalarına yön çizmeye çalışıyordu.³³ Nobel kardeşlerinin başını çektiği bir grup petrol sanayicisi yüksek maliyetli olduğu için Bakü- Batum boru hattı inşaatına finansman sağlamaktan imtina etmiştir. Onlara göre boru hattının inşası firmalara finans sıkıntısı yaşatacak, Amerikan petrolleriyle rekabette onlara avantaj yerine dezavantaj oluşturacaktı. L. E. Nobelin devlet emlak bakanı M.N. Ostrovski'ye ünvanladığı 16 Ocak 1887 tarihli mektubunda boru hattının inşasının Bakü petrol sanayisi için olumsuz sonuçlar, riskler üretebileceyi ifade edilmiştir.³⁴ Bakü petrol sanayisi ve ihracatında esas paya sahip olan ve Nobel kardeşleri ilk dönem kendi aralarında kontrollü rekabet siyaseti uygulamasalar da Rusya, Doğu ve Batı piyasaları uğrunda mücadelede Amerikan

³¹L. Polonskiy, *a.g.e.* s.30.

³²RGİA, f.20,op.7, d.195,1.320-321.

³³ L. Polonskiy, *a.g.e.* s.46.

³⁴RGİA, f.37,op.33,d.31, ll.148-149.

petrol devi *Standart oyl*'la ayrı ayrılıkta yapılan rekabette mağlub olacaklarını gördükleri için XIX. asrın sonu XX. asrın başlarında güçlerini birleştirme kararı almıştır. İki şirket arasında Avrupa piyasalarında satılan petrolün önceden razılaştırılmış fiyatlarla satılması konusunda antlaşma imzalandıktan sonra 1893 yılında Bakü'de belirttiğimiz üzere *Standart oyl*'a karşı Nobel Kardeşleri ve Rotşildlerin merkezinde yer aldığı Bakü'deki diğer petrol sanayicilerinin de katılımıyla *Bakü Standartı* adlı devlet destekli konsorsiyum oluşturulmuştur. Bu konsorsiyumun içinde Manteşevin başını çektiği Nobel ve lerin tekel oluşturmasına muhalefet eden diğer bir grup da vardı.³⁵ Ancak konsorsiyumun Rusya Hazine Bakanlığının da teşvik ve yönlendirmesiyle fikir birliği içinde *Standart oyl*'la görüşmelere başlayarak piyasaların paylaşımı ve fiyat konusunda uzlaşmaya varması gerekiyordu. Rokfellerle görüşmeler sürdürülürken Rotşildlerle Nobel kardeşleri konumlarını güçlendirmek amacıyla tekelleşme ve ortaklık istikametinde daha bir adım atarak Nobmazut'u tesis etmiş, Bakü petrolünün bu şirket tarafından alınarak dünya piyasalarına ihrac edilmesi, fiyatlar üzerinde etkili olmada kararlılık ortaya konulmuştur.³⁶ Bu dönem Rokfellerlerin de Rusya piyasalarının, Bakü petrolü uğrunda aktif mücadeleye giriştiyi anlaşılıyor. *Standart oyl*'in bazı İngiliz vatandaşları üzerinden Azerbaycan'da petrol arazileri satın aldığı, Rokfellerin Rusya'ya yönelik finans operasyonlarının Amerika'daki Rus diplomatları tarafından etraflı incelenerek gelişmelerle ilgili merkeze raporlar gönderildiği, konsorsiyumla Rus devletinin üst düzey yetkililerinin bu konuda işbirliği halinde olduğu arşiv belgelerinden anlaşılıyor.³⁷ Bakü-Batum boru hattı petrol piyasaları uğrunda mücadelede Rotşildlere büyük avantaj sağlamış, Nobel- ittifakıyla Rokfellerler piyasaların paylaşımı ve fiyatların belirlenmesi konusunda uzlaşmaya varmıştır.³⁸ Nisan 1897 tarihinde inşaatına başlanan boru hattı on yılda tamamlanmış, 24 Haziran 1907'de Tiflis'te düzenlenen Rus devlet adamlarının da hazır bulunduğu açılış töreninde Rotşildlere medhiyeler düzülmüş, dönemin gazetelerinde çok sayıda övgü dolu makaleler yer almıştır.³⁹ Dönemin gazeteleri Bakü-Batum boru hattınının tamamlanmasını Eyfel kulesi ve Transsibir demiryoluyla kıyaslayarak dünyanın ekonomik mucizlerinden biri olarak gördüğünü de belirtmiştir.⁴⁰ Rotşildler XIX. asrın sonunda Bakü'nün Akşehir ve Bayıl bölgelerinde petrol tesislerinde çalışan işçilerin evlatlarının eğitimi

³⁵Kaspigazetesi, Bakü 1893, 11 Noyabr.

³⁶L. Polonskiy, *a.g.e.*, s.56.

³⁷RGIA, f.20, op.7, d.179, l.154.

³⁸A. A. Fursenko, *Pervoy Petrolyanoy Eksportnyy Sindikat v Rossi (1893-1897)*, Nauka, Moskva- Leningrad 1962. s.21.

³⁹E. Mehdiyev, *a.g.e.*, s.32.

⁴⁰L. Polonskiy, *a.g.e.*, s.37.

için iki okul açmış, kilise, sinagog, halk evleri ve kütüphane gibi yerlere de maddi yardımlarda bulunmuştur. Özellikle Bakü'deki Sinagogun bünyesinde kurulan erkek ve kız çocukları için ayrı ayrı eğitim veren okullar ler tarafından finanse edilmiş, ayrıca fakir Yahudi ailelerinin çocukları gıda ve geyimle de temin edilmiştir. Bakü'de faaliyetini sürdüren Yahudi Edebiyyat Cemiyyeti, Yahudi Hayırseverler Cemiyyeti gibi cemiyetler de sürekli ler tarafından himaye edilmiş, üniversite eğitimi almak isteyen yetenekli öğrencilere burs sağlanmıştır.⁴¹

Birinci dünya savaşının arefesinde ler Hazar-Karadeniz ve *Mazut* şirketlerinin hisselerinin büyük bölümünü İngiliz-Holland şirketi olan Royal-Datç-Şell'e satmış, her iki şirket de 1918 yılında Bakü Komunasının kararıyla millileştirilmiştir.

⁴¹L. Polonskiy, *a.g.e.* s.62.

Sonuç

XIX. asrın ikinci yarısında Bakü petrol sanayisinde yaşanan gelişmeler başta olmakla artık petrol çağının başladığını gören Batı sermayesinin bölgeye olan ilgisini artırmış, ciddi yatırım hamleleri başlamış ve Nobel kardeşlerinin kısa sürede tekelleşerek Güney Kafkasya'nın ekonomik hayatında kritik rol oynamalarına neden olmuştur. Özellikle Rotsildlerin Çarlık yönetimiyle geliştirdiği gizemli ilişkiler, sağladığı krediler, uyguladığı politikalar bölge ve Rusya tarihini doğru anlamak bakımından önemlidir. XIX. asrın sonu XX. asrın evvellerinde Bakü petrolünün küresel ekonomik rekabette, Rusya'nın dış siyasi-ekonomik ilişkilerinde oynadığı rol da oldukça büyüktür. Rotsildlerin Azerbaycan'da faaliyete başlamasıyla birlikte hem Bakü'nün petrol sanayisinde hem de küresel piyasalarda büyük sermaye grupları arasında tekel oluşturma mücadelesi de hızlanmış, Bakü-Batum boru hattının inşası -Nobel kardeşlerine bu mücadelede ciddi üstünlük sağlamıştır. Rotsildler ve Nobel kardeşlerinin başını çektiği, dünya petrol tarihindeki ilk büyük konsorsyum da Bakü'de kurulmuştur. Rotsildlerin Bakü merkezli faaliyetleri Rusya petrol sanayisindeki tekelleşmenin karakterini, Çarlık rejiminin bölgeye yönelik müstemlekeçilik siyasetinin esaslarını, dönemin Rusya ekonomisinin durumunu aydınlatmak bakımından da önemlidir. Rusya petrol sanayisinin Rus devrimine kadar olan tarihi aslında Bakü petrol sanayisinin tarihinden ibarettir. Burada da Rotsildler merkezi konuma sahiptirler. Krediler sağlayarak onlarca petrol firmasını kendisine bağımlı hale getiren Hazar-Karadeniz Petrol ve Ticaret Cemiyeti Bakü petrolünün ihrac potansiyelini artırmaya, nakliyyat imkanlarını genişletmeye devam ettikçe Avrupa petrol piyasası üzerinde de esas söz sahiblerinden biri haline gelmiştir. XX. asrın başlarında Bakü petrol sanayisinin 40%, Batum'dan dünya piyasalarına ihrac edilen petrolün 70%, Rusya'nın iç piyasalarındaki petrolün yarısından fazlası ve Nobel kardeşlerinin tekelinde toplanmıştır. İster Hazar-Volga hattında isterse de Batum limanlarında petrolü piyasalara nakleden çok sayıda taşıyıcı firma adeta -Nobel ikilisinin vassalı konumunda olmuş, onların güdümünde hareket etmiştir.

Kaynaklar

Azərbaycan Tarixi - En Gedim Zamanlardan XX esredək, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı , Bakı 1994.

HÜSEYNOVA , A., ABBASOVA,N., MELİKOVA, A., *Nobel ve Bakinefti*, Azərbaycan Medeniyyət Nazirliyi, Bakı 2009

FURSENKO, A. ,A., *Pervoy neftyanoy eksportniy sindikat v Rossi (1893-1897)*, Nauka, Moskva- Leningrad 1962.

SUMBATZADE, A., *Promışlennost Azerbaydjana v XIX v.*İzdatelstvo Akademii Nauk ASSR, Baku 1964.

Azerbaydjanskiy neft v politike mira, İzdatelstva Azerbaydjan, Baku 1997.

S.İ. GLUŞAMBEROV, S., İ., *Obzor fabrik i zavodov Bakinskoy guberniyi*, Tipografii Gradonnaçalstvuyuşego, Tiflis 1888.

NOVİTSKİY, D.V., KUZMİN,S.V., İVANOV,V.,V., *İstoriya stanovleniya etapu razvitiya neftoqazoviy otrasli*, “ Kvadrat.Studio”, Tümen 2017.

RAGOZİN, V., *Neft i neftyanaya promışlennost*, tip. t-va “Obşestvannaya polza”, S.Peterburg 1884, s.227-228.

MEHDİYEV, E., *Azərbaycan neft sənayesi XIX yüzilin son rübünde*, Altay neşriyyatı, Bakı 2000.

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskiy imperiyi, t.47, Ot.1, Dok.50495.

SOYMONOV, F.İ., *Opisaniye Kaspiyskago morya i çinennih na onom Rossiyskih zavoeovaniy, yako çast istori gosudarya imperatora Petra Velikago*, İmperatorskiy Akademi Nauk, S.Peterburg 1763.

KERİMOV, N., *Bakı neftinin Hezer-Volga su yolu ile negli*, Tarih ve onun problemleri, N 3, 2009.

POLONSKİY, L., *Bankirskiy Dom Br.Rotşild v Baku*, Elm, Baku 1998.

Komerçeskaya Ensiklopediya, M-Rotşilda, t.1, S. Petersburg, 1905.

RGİA, f.20,op.7, d.195.

RGİA,f.20,op.7,d.179.

RGİA, f.37,op.33,d.31.

ZİV,V.S., *İnostrannie kapitalı v russkoy neftyanoy promışlennosti*, Petrograd 1916.

Monopoliŧeskiy kapital v neftyanoy promıŧlennosti Rossii, 1883-1914, Dokumenti i materyalı, izdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1961.

Kaspi Gazetesi, Baku 1893

NUSRETOĞLU,T., *Rusyanın Azerbaycanda Hakimiyyet Kurma Mücadelesi*, Adım Yaynları, İstanbul 2012.